

Поводом тридесетогодишњице оснивања Историјског архива у Ваљеву

Милорад Митрашиновић

ОД АРХИВСКОГ СРЕДИШТА ДО МЕБУОПШТИНСКОГ ИСТОРИЈСКОГ АРХИВА У ВАЉЕВУ (1948—1978)

У ратним вихорима и пустошењима на овом подручју током XIX и XX века десетковани су многи архивски фондови, порушени значајни објекти, уништена или нестала многа уметничка дела. У првом светском рату, после другог непријатељског упада у Ваљево, почетком новембра 1915. године, аустроугарске власти су запалиле један део архивске грађе Ваљевског суда а други део су однеле. У другом светском рату архивска грађа је била неупоредиво више уништена. Организована друштвена брига за заштиту архивске грађе и изградњу модерније архивске службе почиње првих година после ослобођења 1945. године.

Ове године навршило се 30 година откако је у Ваљеву, одлуком Министарства просвете и културе НР Србије, основано Архивско средиште, са задатком „да се стара о евидентирању, прикупљању и заштити архивске грађе” на подручју ваљевског и околних срезова. Први руководилац Архивског средишта био је Јован Нешић, професор историје у ваљевској гимназији. У то време о архивској служби се веома мало знало. Бројни проблеми који су пратили пионирске покушаје на заштити архивске грађе отежавали су рад Архивског средишта. С обзиром на потребу функционисања овакве културне институције у овој средини, на предлог Градског народног одбора Ваљева, Министарство просвете НР Србије својом одлуком, бр. 76240/48, поставило је за руководиоца Архивског средишта Благоја Чупаревића, професора из Ваљева, који је ову дужност обављао до 21. јануара 1952. године. Са великим залагањем и ентузијазмом професор Чупаревић успео је да организује и покрене рад Архивског средишта у чијем су саставу били Музеј и Библиотека. Средиште је радило под тешким условима, без довољно материјалних средстава, одговарајућег простора и стручног кадра. И поред тога, за релативно кратко време, прикупљено је и заштићено у првим послератним годинама велики број архивских фондова, а у популарисању значаја архивске грађе и архивске службе било је прилично успеха.

Архивско средиште прераста 1952. године у Градски државни архив Ваљева с надлежношћу за територију тадашњих срезова: ваљевског, подгорског, тамнавског, колубарског, љишког и азбуковачког. Народни одбор ваљевског среза преузео је у своју надлежност Градски државни архив у Ваљеву 1956. године. Исте године уведено је у Архиву друштвено управљање на основу Закона о друштвеном управљању у културним, просветним и научним установама. Решењем Народног одбора ваљевског среза у први Савет Архива, поред три члана колектива, именовани су: Благоје Чупаревић, професор гимназије (за председника), а Велисав Обрадовић, судија Окружног суда, Момчило Митровић, адвокат, Драгица Станојевић, учитељица Осмогодишње школе „Нада Пурић”, Милош Милановић, службеник Народног одбора Општине, и Ангелина Милосављевић, наставник Осмогодишње школе „Нада Пурић” за чланове.

Из записника са седница види се да је Савет био веома активан у решавању питања значајних за даљи развој архивске службе у овом крају (кадрови, смештајни простор, програмска делатност и др.).

Стручни рад Архива од оснивања 1952. до 1968. године може се позитивно оценити и поред свих тешкоћа на које је Архив наилазио. Највећи успех постигнут је у прикупљању архивске грађе, која је и у овом периоду била изложена сталној опасности од уништења. Остали стручни послови, као што су сређивање, евидентирање регистратура, културно-просветна делатност и друго, били су у сталном успону, иако је Архив и даље био мала установа са скромним могућностима и деловањем уско везаним за сакупљање и сређивање архивске грађе. Ограничене могућности биле су условљене и тадашњим лошим и недовољним смештајем. После 20 година постојања и рада установа није решила проблеме обезбеђења простора за рад и чување архивске грађе, кадра, правног статуса и др.

За коришћење архивске грађе и сналажење у бројним архив-Јачање и стабилизовање установе почиње од 1968. стварањем повољних материјално-финансијских и уопште друштвених услова за развој свих културних делатности, па и архивске, као и доношењем одговарајућих законских прописа, посебно савезног (1964) и републичког Закона о архивској грађи и архивској служби (1967).

Од 1. априла 1967. године, после укидања срезова у СР Србији, Архив у Ваљеву обавља делатност као међуопштинска установа на подручју општина: Ваљево, Уб, Мионица, Лајковац, Љиг и Осечина. Архив је тада променио назив у Међуопштински историјски архив у Ваљеву.

Од свог оснивања Архив у Ваљеву је имао веома тешке смештајне услове. Честа пресељења из једног у други крај града негативно су се одражавала на стање архивске грађе, на њено правилно чување, сређивање и стручно одржавање. Године 1959. Архив је пресељен у зграду некадашње Ваљевске задруге у Караборћевој улици. У тој згради, са свега 160 м² простора, могло је да се смести једва око хиљаду дужинских метара архивске грађе, и то у неусловним просторијама, влажним и изложеним праштини. Радне просторије биле су такође тескобне и мрачне: све већи број корисника архивске грађе

био је принуђен да ради у веома неподесним просторијама, а за техничке радионице није било места. Прилив архивске грађе из године у годину се повећавао, те је проблем обезбеђења смештајног простора постао један од најзначајнијих за даљи рад и опстанак ове службе.

Велико залагање и упорност колектива Архива да се ово питање повољно реши — најзад је уродило плодом. Координираном акцијом Заједница Архива Србије, друштвено-политичких организација Ваљево, Архива Србије, Заједнице културе и Историјског архива у Ваљеву, обезбеђење смештајног простора постављено је као приоритетни задатак који треба што хитније решити. Скупштина општине Ваљево показала је пуно разумевања за овај проблем, па је 1973. године донела одлуку да Архиву уступи на трајно коришћење зграду бившег Хигијенског завода у Ваљеву (пре рата Болница) и још једну зграду у њеној близини. Оба објекта су затечена у прилично лошем стању, тако да је путем њихове адаптације оспособљен смештајни простор, што се показало као веома рационално решење са финансијске стране.

Зграда Историјског Архива у Ваљеву

Адаптацију зграда и набавку једног дела опреме финансирале су скупштине општине Ваљево, Уб, Мионица, Лајковац, Љиг и Осечина, Републичка заједница културе, и Међуопштинска заједница културе Ваљево. Архив се у нове просторије уселио у пролеће 1976. године и на тај начин добио изванредне услове за рад у једном доста мирном крају Ваљево, пуном зеленила. Оба објекта Архива подигнута су на пространом терену, са корисном површином од преко 720 м², од чега само на депое отпада 420 м². Тиме је за дуже време решен један од основних проблема овог Архива — преузимање и смештај фондова који се налазе у организацијама удруженог рада. Архив располаже са

веома лепом читаоницом, фотолабораторијом, радним просторијама, малом салом и другим пратећим просторијама. Фотолабораторија је опремљена најсавременијим апаратима за снимање и репродукцију докумената.

Данас ова установа има више стручних служби: одељење општинских фондова и збирки, одељење за раднички покрет, НОБ и друштвено-политичке организације, службу за заштиту архивске грађе на терену, фотослужбу и секретаријат. Следећи савремене друштвене токове и потребе Архив добија све више обележје модерне институције која има своје место и одговарајућу улогу у културном животу подрињско-колубарског региона.

За постигнуте резултате Међуопштински историјски архив у Ваљеву добио је 1974. године „Септембарску награду Ваљева“, као „знак јавног признања за нарочите заслуге на развоју општине Ваљево“. Ова повеља је додељена поводом 30-годишњице ослобођења Ваљева и ваљевског краја. Ове године Заједница Архива Србије донела је одлуку да се Архиву из Ваљева додели Повеља као признање за постигнуте резултате у развоју архивске службе на овом подручју.

У Међуопштинском историјском архиву у Ваљеву данас се чува више од 180 архивских фондова и збирки, чија документа садрже податке о најразноврснијим областима људског стварања. Велики део грађе је срећен и обраћен, тако да је приступачан за научна и друга истраживања.

Најстарија оригинална документа су из прве половине XIX века. То је архивска грађа Окружног суда у Ваљеву из периода од 1824. до 1944. године. Овај фонд садржи грађу са веома драгоценим подацима за економску, социјалну, политичку и културну историју насеља са овог подручја.

Није мање значајан и фонд Општине Ваљево од 1879. до 1944. године са изванредним подацима о Ваљеву и о већини околних места.

За старији период Архива располаже и фондовима неколико општина и начелстава, затим фондовима банака: Ваљевске штедионице (1871—1948), Ваљевске задруге (1890—1948), Ваљевске трговачке банке (1908—1940), затим Ваљевске трговачке омладине (1895—1941), Ваљевског занатлијског друштва (1901—1941), разних удружења: занатлија, трговаца, угоститеља и др. Један од најзначајнијих је фонд Слоге ваљевских радника (1883—1896).

Фондови основне школе у Ваљеву (1885—1951), Народне књижнице и читаонице у Ваљеву (1933—1941), као и неки други интересантни су за проучавање културне историје овога краја.

Посебно је у Архиву плански рађено на скупљању грађе о радничком покрету, народноослободилачком рату и револуцији. Поред збирки докумената о познатим личностима, Архив је годинама радио на истраживању и сакупљању документарне грађе из других институција, а сакупљен је и велики број сећања учесника рата и револуције. Ова мемоарска грађа садржи драгоцене податке из области историје радничког и револуционарног покрета у ваљевском крају.

У грађи социјалистичког периода најбогатији су фондови: Округног народног одбора Ваљева (1944—1947), народних одбора срезова: качерског, љишког, подгорског, тамнавског; Скупштина среза Ваљево, затим скупштина општина Ваљево, Каменица, Лајковац, Љиг, Мионица и Осечина, фондови бројних народних одбора општина и месних народних одбора.

Веома су драгоцени фондови друштвено-политичких организација, среских и општинских комитета Савеза комуниста са овог подручја, Среског одбора ССРН Ваљево, Одбора Савеза бораца, синдикалних већа и других.

За проучавање привредне историје овог краја од необичне су важности фондови среских занатских комора, привредних организација и др.

У циљу комплетнијег изучавања историјских периода Ваљева у Архиву се може користити богат књижевни фонд у склопу стручне библиотеке. Она располаже историјском и стручном архивистичком литературом, објављеним историјским изворима, периодиком, дневним листовима и часописима, службеним новинама, зборницима, енциклопедијама, реченицама и сл. Библиотека има више од 6.000 књига и часописа.

За коришћење архивске грађе и сналажење у бројним архивским фондовима и збиркама истраживачима стоје на располагању обавештајна средства: преглед фондова и збирки Архива, инвентари, картотеке, спискови, грађе и др. У припреми је издавање Водича кроз фондове и збирке Архива, који ће бити потпуно обавештајно средство о грађи Архива.

Грађа се користи у читаоници која је савремено опремљена и снабдевена микрочитачем и другим уређајима. Истраживачима стоји на располагању фотослужба, која врши фото и ксероскопирање докумената.

Архив је од оснивања настојао да буде не само установа у којој се прикупља, чува и обрађује архивска грађа већ је, према својим могућностима, радио на популарисању историје и архивских докумената. Један од најразвијенијих облика таквог рада су изложбе које су највећим делом рађене на основу докумената из фондова и збирки овог Архива. Поменимо неке најзначајније: „Ваљевска штампа кроз историју“, „Здравствена служба у ваљевском крају у првој половини XIX века“, „Архивска документа и старе фотографије о прошлости Ваљева“, „Документа о животу и књижевном раду Милована Глишића“, „40 година КПЈ и радничког покрета у ваљевском крају“, „20 година од Другог заседања АВНОЈ-а“, „Раднички покрет и КПЈ у Србији 1919—1941“, „Живот и револуционарни рад Владимира Илића-Лењина“ (поводом стогодишњице рођења), „Устанак у Србији 1941. године“, „Жене ваљевског краја у НОБ-и“, „Народноослободилачка борба у Тамнави“ и др.

Изложбе су приказане у Ваљеву, Убу, Мионици, Лајковцу, Љигу, Лазаревцу и Осечини, у многим школама, домовима културе и радним организацијама, где су доживели веома велики успех.

Одржан је велики број предавања о значају чувања архивске грађе и из историје Ваљева, у самом Архиву, у школама, касарнама и радним организацијама. Написано је и објављено је више чланака у листу „Напред” и на Радио-Ваљеву у циљу популарисања архивске грађе.

Међуопштински историјски архив у Ваљеву једина је установа у граду која се организовао бави издавачком делатношћу. од 1966. године издаје свој часопис Г л а с н и к у којем се објављује архивска грађа и прилози из политичке, привредне и културне историје овога подручја. До сада је изашло 13 бројева Г л а с н и к а, што представља значајан прилог историји Ваљева и околине. За проучавање историје ваљевског краја у НОБ-и веома је драгоцену библиографија посебних издања и чланака о НОБ-а, објављена у Г л а с н и к у под називом В а љ е в о и о к о л и н а у р а т у и р е в о л у ц и ј и 1945—1970, која региструје 1760 радова са разноврсној тематиком из историје радничког покрета, НОБ и револуције.

Осим Г л а с н и к а, Архив је уз финансијску помоћ Скупштине општине Ваљево издао капитално дело — збирку докумената Г р а д В а љ е в о и њ е г о в о у п р а в н о п о д р у ч ј е 1815—1915. Такође је издата једна мања публикација И з п р о ш л о с т и В а љ е в а и фотохроника С л о б о д н о В а љ е в о 1944 — 1945.

Без обзира на све објективне и субјективне тешкоће, данас се може слободно рећи да је Архив израстао у развијену културну институцију, са сложеним задацима и обимом послова. У настојању да одговори потребама савременог друштва Архив све више добија обележје модерне институције, настојећи да прошири своју делатност и на она подручја која су доскора овој установи била непозната и недоступна. У погледу перспективе развоја, ова установа се налази у веома добром положају. Архив је данас, ради решавања сложенијих задатака, тесно повезан са организацијама удруженог рада, друштвено-политичким и другим организацијама, самоуправним интересним заједницама културе, архивима, научним и културним установама.

За будући рад Архива посебан значај има добијање савремено опремљене архивске зграде у коју се Архив званично уселио 15. септембра 1976. године.

У протеклом тридесетогодишњем периоду у Архиву су радили: Коста Мунђић, Јеротије Вујић, Момчило Урбан, Веселинка Јермић, Станица Поповић, Ангелина Хендел, Ружица Милошевић, Драгољуб Томић, Тихомир Николић, Драгољуб Максић, Зора Томановић, Александар Спасојевић, Бошко Гојковић, Димитрије Илић, Љиљана Милић, Раде Јанковић, Аћим Бучић, Лепосава Лома, Вера Јелић, Бранивоје Теодоровић, Љубиша Стојићевић, Драгица Кикановић, Мирко Вукићевић, Милорад Митрашиновић, Љубинка Живковић, Ратибор Марковић, Вера Параментић, Милан Трипковић, Љубица Маринковић и Зоја Ристовић.

Дужност управника, односно директора Архива су обављали Јован Нешић, професор, Благоје Чупаревић, професор, Радован Драшковић, финансијски инспектор, Раде Јанковић, професор, Јеротије Вујић, правник и Милорад Митрашиновић, професор.